

ГАРАДЗЕЛЬСКАЯ УНИЯ Ў АЦЭНЦЫ ЛІТОЎСКАЙ ГІСТАРЫЯГРАФІІ КАНЦА XX –
ПАЧАТКУ XXI СТ.

Людміла Мікалаева

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт інфарматыкі і радыёэлектронікі, Мінск,

Беларусь

Mikalayeva@bsuir.by

У артыкуле аналізуецца змест асноўных прац літоўскіх гісторыкаў, выдадзеных у 1988–2009 гг., у якіх закраналася праблема Гарадзельскай уніі 1413 г. Робіцца выснова аб тым, што ў разглядаемы перыяд у гістарычных даследаваннях літоўскіх навукоўцаў адбылася эвалюцыя поглядаў на Гарадзельскую унію 1413 г. ад крытычна-негатыўнага яе ўспрымання ў працах канца XX ст. да станоўчай ацэнкі ў публікацыях пачатку XXI ст.

Ключавыя словы: *гістарыяграфія, знешняя палітыка, Вялікае Княства Літоўскае, Каралеўства Польскае, Гарадзельская унія.*

THE UNION OF HORODLO IN THE ASSESSMENT OF LITHUANIAN HISTORIOGRAPHY OF THE END OF
THE XX – BEGINNING OF THE XXI CENTURY

Liudmila V. Mikalayeva

Belarusian State University of Informatics and Radioelectronics, Minsk, Belarus

The article analyzes the content of the main works of Lithuanian historians, published in 1988–2009, which dealt with the problem of the Union of Horodlo of 1413. It is concluded that in the period under review the views of the Union of Horodlo of 1413 evolved in the historical research of Lithuanian scientists from critical and negative perception of it in the works of the late XX century to a positive assessment in the publications of the beginning of the XXI century.

Keywords: *historiography, foreign policy, the Grand Duchy of Lithuania, the Kingdom of Poland, the Union of Horodlo.*

2 кастрычніка 1413 г. у Гарадзельскім замку на рацэ Заходні Буг паміж Вялікім Княствам Літоўскім (далей – ВКЛ) і Каралеўствам Польскім быў заключаны акт, які ўвайшоў у гісторыю пад назвай «Гарадзельская унія». Пры яе падпісанні бакамі былі выдадзены тры дакументы: акт польскай шляхты, якая прымала ў гербавае брацтва 47 літоўскіх баяр; акт літоўскіх баяр, якія прымалі гербы польскай шляхты і абяцалі быць з ёй ў вечным сяброўстве і саюзе; прывілей польскага караля Уладзіслава II Ягайлы і вялікага князя літоўскага Вітаўта, падрыхтаваны ў двух экзэмплярах (для польскага і літоўскага бакоў адпаведна), у якім замацоўваліся ўмовы ўніі і пералічваліся правы, якія надаваліся літоўскаму баярству [1, s. 60–72].

Гарадзельская унія была ўжо трэцяй па ліку, пасля Крэўскай і Віленска-Радамскай, польска-літоўскай уніяй. Актуалізацыі цікавасці да гэтай падзеі ў наш час садзейнічае чарговая юбілейная дата з часу яе рэалізацыі, адзначаемая ў 2023 г., – яе 610-годдзе.

Першай працай, якая фактычна пачынала новы перыяд у гістарыяграфіі Літвы, якая ўжо імкнулася выйсці са складу СССР, стала невялікае выданне, аўтарамі якога былі вядомыя літоўскія даследчыкі Мечыслаvas Ючас, Інге Юкшайтэ і Вітаўтас Меркіс [2, s. 45–46]. Генезіс Гарадзельскай уніі аўтар параграфу пра яе М. Ючас звязваў з неабходнасцю прадэманстраваць адзінства ВКЛ і Польшчы перад Тэўтонскім ордэнам і Свяшчэннай Рымскай імперыяй. У польска-літоўскіх адносінах былі вызначаны дзве тэндэнцыі: польскае імкненне да інкарпарацыі ВКЛ і намаганні літоўскіх паноў атрымаць правы польскай шляхты. Вырашыць гэту праблему спрабавалі на з'ездзе манархаў ВКЛ і Польшчы ў Горадзе. Па ўмовах пагаднення, з аднаго боку, ВКЛ было далучана да Польшчы і ў ім быў уведзены адміністрацыйны падзел па польскаму ўзору. З другога боку, ВКЛ была гарантавана палітычная адасобленасць і пасля смерці Вітаўта, калі павінна была быць з'явіцца выбарнасць вялікага князя літоўскага. Таксама ў працы гаворка ішла пра наданне польскіх гербаў і прывілеяў літоўскаму баярству, пра ўзаемную дапамогу, агульныя знешнюю палітыку і сойм. Рэзюмуючы, М. Ючас падкрэсліў, што ВКЛ працягвала мець свайго манарха, а сама ідэя інкарпарацыі ВКЛ у Польшчу была адкладзена да часу уніфікацыі абедзвюх краін у грамадска-палітычным плане.

Ацэньваючы гэтыя разважанні, трэба адзначыць, што яны адпавядалі традыцыйным поглядам літоўскай і польскай гістарыяграфіі на польска-літоўскую унію, якія склаліся яшчэ ў міжваенны перыяд. Іх перавагай было адносна поўнае выкладанне палажэнняў уніі і, зрэшты, даволі скупы каментарый.

Храналагічна наступнай была калектыўная манаграфія па гісторыі Літвы да 1795 г., падрыхтаваная аўтарскім калектывам супрацоўнікаў Інстытута гісторыі Літвы: Зігмантасам Кяўпам, Юратэ Кяўпене і Албінасам Кунцэвічусам [3]. Гэта была першая сінтэтычная праца па гісторыі Літвы, якая выйшла ўжо ва ўмовах

незалежнай літоўскай дзяржавы. Апісваючы падзеі 1413 г., Ю. Кяўпене, аўтар раздзела па гісторыі ВКЛ эпохі Ягайлы і Вітаўта, звярнула ўвагу на іх значэнне ў мадэрнізацыі і еўрапеізацыі літоўскага грамадства разглядаемага перыяду. Пры гэтым аўтар не выкарыстала тэрмін «унія». Яна прыйшла да высновы, што ў аснове Гарадзельскага дагавора была пагроза з боку Тэўтонскага ордэна, з чаго вынікала імкненне Польшчы і ВКЛ прадэманстраваць адзінства перад сваімі ворагамі. Аўтар падкрэслівала, што запіс пра інкарпарацыю ВКЛ у Польшчу не адпавядаў рэчаіснасці, бо ў той час ВКЛ было «самастойнай дзяржавай». На Гарадзельскім з'ездзе была зацверджана фактычная дзяржаўная адасобленасць ВКЛ, якая існавала з 1392 г., што было выгадна ВКЛ. На думку даследчыцы, Гарадзельскай уніяй былі закладзены асновы будучага збліжэння літоўскай і польскай шляхты, а адпцыя гарантавала прынятым у польскія гербавыя роды прадстаўнікам 47 родаў літоўскага баярства прывілеяванае становішча ў грамадстве. Устанаўленне сойма ўмацоўвала фармальныя пазіцыі літоўскай эліты, пашырала яе правы і тым самым садзейнічала ўключэнню ў палітычнае жыццё Польшчы. Характарызуючы наступствы уніі, Ю. Кяўпене акцэнтавала ўвагу на рэцэпцыі польскіх грамадскіх і палітычных інстытутаў у ВКЛ. Аднак у дадзенага працэса, на яе думку, былі негатыўныя наступствы. Даследчыца адзначала слабую супраціўляемасць літоўскага баярства ўплыву польскай шляхты, што ў выніку прывяло да Люблінскай уніі 1569 г. [3, s. 149–150].

Такім чынам, погляды аўтара супадалі з пазіцыяй традыцыйнай літоўскай гістарыяграфіі. У іх пераацэньвалася значэнне адпцыі. Незразумелым было і сцвярджэнне пра сумесныя соймы як пляцоўку для ўключэння літоўскага баярства ў палітычнае жыццё Польшчы. Ацэнка Люблінскай уніі як нечага дрэннага для ВКЛ таксама гучала вельмі рэзка. Такім чынам, мы маем тут неадназначную ацэнку Гарадзельскай уніі: станоўчую і адмоўную.

Чарговым поглядам на праблему Гарадзельскай уніі стала праца Эдвардаса Гудавічуса, які ў 1999 г. апублікаваў працу па гісторыі Літвы да 1569 г. [4]. Гэта была адна з найлепшых сінтэтычных прац па літоўскай гісторыі: вельмі падрабязная, з традыцыйнай структурай, напісаная кампетэнтным даследчыкам. Гарадзельскай уніі ў працы Э. Гудавічуса быў прысвечаны асобны падраздзел. Кажучы пра генезіс уніі, даследчык указваў на два фактары: умацаванне пазіцыі Вітаўта і ВКЛ адносна Польшчы і імкненні літоўскіх паноў, зацікаўленых у існаванні літоўскай дзяржавы. Гэтыя фактары паўплывалі на неабходнасць перагляду Віленска-Радамскай уніі 1401 г. Э. Гудавічус прыйшоў да высновы, што ключавы запіс пра інкарпарацыю быў прадыктаваны імкненнем абараніць Жамойць ад прэтэнзій Тэўтонскага ордэна. Ён указаў на важнасць для Гарадзельскай уніі адносінаў паміж Уладзіславам Ягайлам і Вітаўтам. У шырокім каментарыі Э. Гудавічус выказаў меркаванне, што унія павінна была стаць вялікай перамогай Вітаўта. Аднак яна была здабыта за кошт нявыгадных для ВКЛ саступак. «З юрыдычнага пункту гледжання Гарадзельская унія была больш нявыгадная Літве, чым Крэўская. Але на справе ўсё было зусім наадварот». Гэтыя важны тэзіс даследчык абгрунтаваў тым, што ў гэты час з'явіўся пастаянны інстытут вялікага князя літоўскага, што было выгадна ВКЛ. Палажэнне пра сумесны сойм аказалася «пустой дэкларацыяй», а прыняцце польскіх пасад толькі ўмацавала пазіцыі літоўскіх магнатаў. Гарадзельская адпцыя таксама не пацягнула за сабой ніякіх сувязей паміж палякамі і літоўцамі. У выніку даследчык прыйшоў да высновы, што Гарадзельская унія ўмацавала ВКЛ і вызначыла курунак яго развіцця по польскаму ўзору [4, s. 220–224].

У гэтых разважаннях у першую чаргу трэба пакрытыкаваць структуру гэтага даследавання, дзе каментарый пераважаў над зместам. Звярнула ўвагу тое, што даследчык не прадставіў амаль ніякіх палажэнняў Гарадзельскай уніі, цалкам зсяродзіўшыся на іх крытыцы. Зроблены ім каментарый быў зольшага прымальным, але аднабаковым, бо, у адпаведасці з ім, Гарадзельская унія толькі стварыла аснову, каркас, але не вызначыла кірунак развіцця ВКЛ. Аднак трэба прызнаць, што такія факты, як сумесны сойм, агульная знешняя палітыка, саслоўнае ўсынаўленне ці перайманне польскіх пасад усё ж мелі важнае значэнне для польска-літоўскіх адносін, а не толькі былі «пустой дэкларацыяй».

У 2000 г. была апублікавана манаграфія Мечыслава Ючасы пра польска-літоўскую унію з сярэдзіны XIV да пачатку XIX ст. [5]. У працы меўся падраздзел пра Гарадзельскую унію. Аўтар адзначыў крыжацкую пагрозу ў якасці яе прычыны. Ключавое палажэнне пра інкарпарацыю было патрактавана ім як адказ польска-літоўскага боку на палітыку Тэўтонскага ордэна. Гэта сулярэчыла пазнейшым палажэнням уніі аб ВКЛ як асобнай і незалежнай дзяржаве. Пасля гэтага даследчык абмеркаваў палажэнні уніі. Усе зробленыя аўтарам каментарыі не выклікаюць прэрэчанняў. Праблема толькі ў ацэнцы уніі. Бо М. Ючас звярнуў увагу на тое, што, нягледзячы на палажэнне аб адасобленым існаванні ВКЛ, унія ўтрымлівала небяспечныя для гэтай дзяржавы палажэнні: гербавую адпцыю, адміністрацыйную уніфікацыю і агульныя прывілеі. Такая ацэнка з'яўлялася вельмі аднабаковай [5, s. 143–146].

У 2005 г. выйшла сінтэтычнае даследаванне па гісторыі Літвы да 1795 г. Альфрэдаса Бумблаўскаса [76]. Гэта праца ў асноўным засяроджвалася на асобных пытаннях і вызначалася выдатным графічным афармленнем. Пра Гарадзельскую унію ў ёй амаль не згадвалася, зводзячы яе да адмаўлення дамовы 1401 г. і прызнання пастаяннай інстытуцыі вялікага князя літоўскага [6, s. 143]. Гэта меркаванне супала са старым тэзісам польскай гістарыяграфіі. Такі падыход змяняў значэнне Гарадзельскай уніі.

У 2008 г. пабачыла свет сумеснае выданне літоўскіх (З. Кяўпа, Ю. Кяўпене) і польскіх (А. Рахуба) гісторыкаў, якое ўтрымлівала дзве гістры Літвы: польскую і літоўскую [7]. Гарадзельскай уніі ў ім быў прысвечаны адзін параграф аўтарства Ю. Кяўпене, у якім даследчыца асабліва цікава прадставіла генезіс уніі [7, s. 276]. Яна палічыла яе гульнёй «розных інтарэсаў» палякаў, літоўцаў, польскага караля і вялікага князя

літоўскага, а таксама міжнароднай сітуацыі. Гэта унія замацавала супярэчлівыя палажэнні, што датычылі інкарпарацыі ВКЛ у Польшчу і адначасовага існавання літоўскай дзяржавы. Умацаваліся пазіцыі Вітаўта. З іншага боку, спрэчным з'яўляецца сцвярджэнне, што «ў святле права пазіцыя літоўскай дзяржавы аслабла, але не было механізму, які б дазволіў ажыццявіць абвешчанае далучэнне, таму гэта засталася толькі мёртвай літарай закону». Гэта сцвярджэнне выклікае асаблівае здзіўленне, таму што ўсё было наадварот. Бо ў параўнанні з Віленска-Радамскай уніяй 1401 г. пазіцыі ВКЛ ўзмацніліся, а не аслаблі. А сам прынцып інкарпарацыі быў не столькі «мёртвай літарай закону», колькі элементам палітычнай гульні на міжнароднай арэне, і, мяркуючы, ніхто не планавалі яго рэалізоўваць на практыцы.

Вельмі важнай была наступная сінтэтычная праца па гісторыі Літвы, распрацаваная гісторыкамі з Інстытута гісторыі Літвы. У 2009 г. быў апублікаваны яе 4 том, што датычыў перыяду 1386–1529 гг. [8]. Пытанне Гарадзельскай уніі было ўключана ў падраздзел аб польска-літоўскіх адносінах, напісаны Ю. Кяўлене [8, s. 358–360]. На яе думку, у аснове гэтай уніі знаходзіліся два фактары: пагроза вайны і ўзмацненне пазіцыі Вітаўта, што выклікала неабходнасць перагляду пагаднення 1401 г. Аўтар звярнула ўвагу на супярэчнасць паміж тэзісам пра інкарпарацыю і іншымі палажэннямі гэтай дамовы, якія яскрава сведчылі пра існаванне літоўскай дзяржавы. Гэту супярэчнасць яна тлумачыла паняццем «скадавай манархіі», г. зн. «Кароны Каралеўства Польскага». У рамках гэтай канцэпцыі ВКЛ было ўключана не ў склад Каралеўства Польскага, а ў склад Кароны Каралеўства Польскага. Апошняя магла ўключаць у сябе як Каралеўства Польскае, так і ВКЛ, якія існавалі незалежна адно ад аднаго.

Затым даследчыца абмеркавала такое палажэнне Гарадзельскай уніі, як сумесныя соймы. Аднак іншыя палажэнні пра прыняцце польскіх пасадаў [8, s. 271] і шляхецкае ўсынаўленне [8, s. 241] змяшчаліся ў іншых месцах працы. Наступствам гэтага стала адсутнасць падсумавання, хаця негатыўная ацэнка таксама адсутнічала. Такім чынам, праца грунтавалася на добра вядомай у польскай гістарыяграфіі канцэпцыі «Кароны Каралеўства Польскага», пра якую нагадала і моцна падкрэсліла аўтар.

Неабходна таксама дадаць, што ўсе разгледжаныя даследаванні выглядаюць у большай ці меншай ступені няпоўнымі. Па-першае, у іх вельмі мала факталогіі і занадта шмат каментарыяў. Па-другое, рэдка калі Гарадзельская унія была прадстаўлена ў іх комплексна: яе генезіс, дэталёвыя палажэнні, вынікі і ацэнка. Па-трэцяе, амаль не згадвалася пра існаванне трох граматаў уніі: агульнай граматы польскага караля і вялікага князя літоўскага і асобных граматаў польскіх і літоўскіх паноў. Па-чацвёртае, цалкам ігнараваўся той факт, што асноўны каралеўскі і вялікакняжацкі дакумент уключаў у сябе тры розныя па змесце дакументы: уласна дакумент уніі, земскі прывілей літоўскім баярам-католікам і прывілей каталіцкаму касцёлу.

Такім чынам, у разглядаемы перыяд Гарадзельская унія не была прадметам асобнага даследавання літоўскіх гісторыкаў, у гістарычных даследаваннях якіх адбылася эвалюцыя поглядаў на гэту падзею ад крытычна-негатыўнага яе ўспрымання ў працах канца XX ст. да фактычна станоўчай ацэнкі ў публікацыях пачатку XXI ст.

1. Akta unji Polski z Litwą. 1385–1791 / wyd. S. Kutrzeba i W. Semkowicz. – Kraków : Skład główny w księgarni Gebethnera i Wolffa, 1932. – LVI, 570 s.
2. Jučas, M. Lietuvos istorija. Nuo seniausių laukų iki 1917 metų / M. Jučas, I. Lukšaitė, V. Merkys. – Vilnius : Mokslas, 1988. – 207 s.
3. Kiaupa, Z. Lietuvos istorija iki 1795 metų / Z. Kiaupa, J. Kiaupienė, A. Kuncevičius. – Vilnius : Arlila, 1998. – 381 s.
4. Gudavičius, E. Lietuvos istorija: Nuo seniausių laikų iki 1569 metų / E. Gudavičius. – Vilnius : Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1999. – 662 s.
5. Jučas, M. Lietuvos Lietuvos ir Lenkijos unija: XIV a. vid. – XIX a. pr. / M. Jučas. – Vilnius : Aidai, 2000. – 391 s.
6. Bumblauskas, A. Senosios Lietuvos istorija : 1009–1795 / A. Bumblauskas. – [Vilnius] : R. Paknio leidykla, [2005]. – 485, [3] s.
7. Rachuba, A. Historia Litwy : dwugłos polsko-litewski / A. Rachuba, J. Kiaupienė, Z. Kiaupa. – Warszawa : Wydawnictwo DiG, 2008. – 388 s.
8. Lietuvos istorija / [redaktorių kolegija: J. Kiaupienė [et al.]. 12 t. – Vilnius : Baltos lankos, 2005–2018. – T. 4 : Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1386–1529 m. – 2009. – 551 s.